

Vlaanderen
is erfgoed

Beschermingsdossier Eendenkooi met eiland in de Oude Schelde in Bornem (Bornem en Weert)

Monument

Agentschap
Onroerend
Erfgoed

Beschermingsdossier:

'Eendenkooi met eiland in de Oude Schelde', Bornem (Bornem en Weert),
Kasteelstraat en Binnendijkstraat zonder nummer – monument

INHOUDELIJK DOSSIER

Dossiernummer: 4.001/12007/102.1

Koen Himpe

17/07/2017

INHOUDSTAFEL

1.	Beschrijvend gedeelte	4
1.1.	Situering	4
1.2.	Historisch overzicht (gedeeltelijk naar Verstraeten, Karelse en Zwaenepoel 2008, 2011 en Hooghe, Verstraeten en Roctus, 2012)	4
1.3.	Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken.....	8
1.4.	Fysieke toestand van het onroerend goed	9
2.	Evaluerend gedeelte	10
2.1.	Thematisch-typologische situering	10
2.2.	Evaluatie van de erfgoedwaarden	10
2.3.	Motivering van het type bescherming.....	13
2.4.	Motivering van de afbakening van de bescherming	13
2.5.	Juridische toestand.....	13
2.5.1.	Onroerend Erfgoed:	13
2.5.2.	Ruimtelijke Ordening:	14
2.5.3.	Natuur en Bos:	14
2.5.4.	Landbouw en Visserij:	14
2.5.5.	Water:	14
2.5.6.	Landinrichting/ andere projecten:	15
3.	Beheersvisie	15
3.1.	Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed	15
3.2.	Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed.....	16
3.3.	Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed.....	17
4.	Bronnen	18
5.	Bijlagen bij het inhoudelijk dossier	19
5.1.	Omgevingsplan bij de bescherming	19
5.2.	Fotobijlage	19
5.3.	Documentatie	19
5.4.	Criterionota	19

1. BESCHRIJVEND GEDEELTE

1.1. Situering

De eendenkooi met eiland in de Oude Schelde hoort bij het kasteeldomein de Marnix de Sainte Aldegonde, waarvan het kasteel gelegen is op de rechteroever van de voormalige rivierloop. De eendenkooi bezit ter hoogte van het eiland in de Oude Schelde vier resterende vangpijpen op de rechteroever (Bornem) en relictten van drie of mogelijk vier vangpijpen op de linkeroever (Weert). Alle vangpijpen zijn tegenwoordig gesitueerd binnen een boscontext begrepen tussen de dijkwegen Kasteelstraat-Luipegem (Bornem) en de Binnendijkstraat (Weert). Het open water van de Oude Schelde fungeert als kooiplas. Voor een algemene beschrijving van de werking van een eendenkooi wordt verwezen naar de criterianota 'Eendenkooien in Vlaanderen' (Onroerend Erfgoed, 2017).

1.2. Historisch overzicht (gedeeltelijk naar Verstraeten, Karelse en Zwaenepoel 2008, 2011 en Hooghe, Verstraeten en Rochtus, 2012)

Het kasteeldomein de Marnix de Sainte Aldegonde heeft een geschiedenis die minstens teruggaat tot de vroege 11de eeuw. In 1007 verwierf Lambrecht I, eerste burggraaf van Gent, een gebied dat later bekend werd als de Heerlijkheid van het Land van Bornem. Die heerlijkheid bestond uit de vroegere gemeenten Hingene, Mariekerke en Bornem. Tot op heden behoort de Oude Schelde en een aanzienlijke oppervlakte gronden in de kasteelomgeving tot het huidige 't Graafschap'. Door de eeuwen heen was dit domein in het bezit van meer dan vijftig adellijke eigenaars en eigenaressen, waaronder de familie Coloma (van 1586 tot 1724), de Corswaerem-Looz (van 1724 tot 1763), de Marbais (van 1763 tot 1772) en de Marnix (van 1773 tot heden).

Zeker in 1292 lag er in dit domein reeds een versterkt kasteel met strategische ligging. In de periode 1887-1893 werd het kasteel in het huidige, indrukwekkende uitzicht verbouwd naar ontwerp van architect Hendrik Beyaert (1823-1894), daarin opgevolgd door architect Charles-Emile Janlet (1839-1919). Mogelijk werd aansluitend bij of korte tijd voorafgaand aan deze verbouwingsfase een gedeeltelijke ornamentale parkaanleg doorgevoerd, naar ontwerp van de Duitse landschapsarchitect Eduard Keilig (1827-1895).

Door toenemende invloed van de getijden op de Schelde en als gevolg van overstromingen ontstond waarschijnlijk reeds voor 1240 een nieuwe rivierloop, ten noorden van het huidige kasteelsite. Een charter uit dat jaar vermeldt immers dat het domein van Weert toen aan alle zijden door het water van de Schelde en de Durme was omgeven. In een schattingsverslag uit 1318 staat voor het eerst de benaming "*Viez Escaut*". Toen was die Oude Schelde wellicht reeds aan beide uiteinden verzand en verliep de scheepvaart via de nieuwe bedding van de Schelde.

De oudste vermelding van een aanzienlijke eendenvangst te Bornem sluit aan bij het ontstaan van de Oude Schelde. In 1318 werd de "*l'oysellerie des oyseaux*" of "*vogelrij van riviervogels*" geschat op de verkoopswaarde van jaarlijks 100 vogels (Rijksarchief Gent, Fonds de Saint-Genois, nr. 1359). Er was dus toen al te Bornem een vangstinstallatie die jaarlijks vast rendeerd. De inrichting was vermoedelijk ingegeven door de afsnijding van de rivierarm, want van dan af werden pleisterende eenden er niet meer verstoord door de scheepvaart. Het was er ongetwijfeld veel rustiger geworden, zodat de omstandigheden ideaal werden om er veel eenden te vangen met een eendenkooi of een voorloper ervan. Overigens was Robrecht van Kassel, die tussen 1314 en 1331 heer van Bornem was, bijzonder ondernemend en actief. Het bedenken en inrichten van een installatie voor de vogelrij van riviervogels kan zeker hebben gepast in zijn dynamisch beleid.

In 1318, 1324-1325 en 1355 waren er vage en in 1489-1490 duidelijker beschrijvingen die wezen op het gebruik van een eendenkooi op deze plaats. In 1534 had de ontvanger van het Land van Rumst en Bornem, Thibault Barrodot, de pacht van een vogelrij willen opdrijven. Om ze "*des te beter te nutte te maken*", vroeg hij aan de hertogin van Vendôme de huur voor 18 jaar van "*de hoek van een stuk land van het vermelde Nieuwland, liggende langs de bedding van de Oude Schelde op een boogscheut van het kasteel, een stuk dat weinig waarde heeft omdat het laag gelegen is en meestal onder water staat, om er een gracht te graven van 18 voet breedte en 80 voet lengte daaromtrent*". Hij kreeg deze toelating en deze verhuring is nadien geïnterpreteerd als basis voor het tot stand komen van de eendenkooi. Maar de 14de- en 15de-eeuwse beschrijvingen wijzen er eerder op dat die verhuring nodig was om een bijkomende nieuwe vangpijp aan te leggen, zodat de eendenvangst een hoger rendement kon bekomen.

In 1565 werd een duidelijke reglementering opgesteld voor de pachters rondom de "*tenderie des oiseaulx*" of eendenkooi, waarbij zij de "*oiselleurs*" of vogelvangsters niet mochten hinderen op straffe van boete. Ook moesten de pachters éénmaal per jaar voldoen aan een verplichting om de eendenkooi te onderhouden of de vangpijpen te herstellen (Kasteelarchief, serie 3). In een rekening van 1570 is sprake van "*la volerie du vivier ou du viel Escault*" (Algemeen Rijksarchief, fonds d'Ursel L1099). Dit kan alleen maar de vangstinstallatie bij het kasteel van Bornem geweest zijn. In een Italiaanse beschrijving van het kasteeldomein uit 1568-1587, opgesteld door Juan Francisco Capella, wordt andermaal ondubbelzinnig naar de eendenkooi verwezen: "*Ha l'uccellagione delle anatre sopra la riviera della vecchia Schelde*" (Kasteelarchief, serie 2, karton 1, lias 1, 1586a). De eendenjacht op de Oude Schelde werd kennelijk door dienstpersioneel van het kasteel uitgevoerd. Uit aansluitende archiefrekeningen is opgemaakt dat de jacht voor de jaren 1589-1591 maar weinig opbracht (Kasteelarchief Bornem, serie 1).

Vermoedelijk werd de eendenkooi van Bornem door baron Pedro I Coloma, na de godsdienststroevelen op het einde van de 16de eeuw heropgebouwd en geperfectioneerd zoals blijkt uit een betaalde rekening voor de constructie van de "*pipes aux canards*" uit 1589. Er wordt verondersteld dat de herinrichting voortging op de traditie van eendenvangst die er al was sinds 1318. Een relaas uit 1591 over de Duitse edelman Karel van Mansfelt die op het kasteel van Bornem werd gevangengezet omdat hij met een haakbus op de pijpen van de eendenkooi had geschoten, bewijst dat er toen reeds opnieuw een vangstinstallatie was (Kasteelarchief, serie 1). In 1612 werden verbeteringen aan deze eendenkooi aangebracht. In 1616 verpachtte baron Pedro I Coloma de helft van "*sijne voglerye ende puypen vande Oude Schelde*" aan Cornelis Nielsen, die ook reeds de visserij op de Oude Schelde pachtte. De pachter moest zelf voorzien in het onderhoud van de eendenkooi. Tijdens het jachtseizoen moest hij twee gedegen knechten onderhouden, die de pijpen zouden begaan en gadeslaan. De pachter moest ook 100 tamme eenden voorzien voor dit seizoen en voor het volgende jaar 150 tamme eenden. Ze moesten de gevangen eenden naar het kasteel brengen en ze daar gelijk verdelen (Kasteelarchief Bornem, serie 2, karton 14, lias 2).

Op de gravure van het kasteel van Bornem in *Flandria Illustrata* uit 1644 door Antonius Sanderus zien we twee vangpijpen ten noorden en twee vangpijpen ten zuiden van de Oude Schelde. Ook het eiland in de rivierarm is dan voor het eerst duidelijk weergegeven. Uit die periode, meer bepaald 1645, is bekend dat Lenaert Lenaertsen "*de vogelrye vande enden ende koye vande Oude Schelde*" pacht voor een termijn van vijf jaar. De voorwaarde was dat de baron tot geen enkel onderhoud verplicht was, behalve het leveren van het hout voor de vogelpijpen. De pachter mocht hiervoor ook niet eender waar hout kappen, maar enkel daar waar het toegewezen was door de heer. De huurder mocht al de eenden en hun eieren houden op voorwaarde dat hij jaarlijks de som van 400 gulden betaalde en vijftien koppels aan de baron leverde. De huurder mocht ook niet onderverpachten. In 1650 werd de eendenkooi tweejaarlijks verpacht, tegen 35 gulden voor 100 eenden. De huurprijs klom in de 18de eeuw van 220 gulden en 50 koppels eenden in 1704 tot 400 gulden in 1741. In 1760 wordt de eendenkooi beschreven met zes pijpen, drie op elke

oever, en met 300 lokeenden. Uit archiefstudie is bekend dat de eendenkooi sedert 1764 niet meer werd verhuurd, maar door de kasteelbewoners -vanaf 1773 is dit de familie de Marnix geworden- zelf geëxploiteerd tot in 1972. Op een 18de-eeuwse kaart met schematische weergave van de "nieulanden" langsheen de Oude Schelde staan echter vier vangpijpen aan elke oever getekend.

In het cijnsboek van Weert voor de periode van 1744 tot 1789 komt een vermelding voor van "de oude coije", wat wellicht verwijst naar een toen verdwenen vangpijp aan de noordelijke zijde van de Oude Schelde, op het grondgebied van Weert. Een uiterst gedetailleerde figuratieve kaart uit 1780 geeft een zeer heldere voorstelling van de toestand en de werking van de eendenkooi van Bornem (Bibliothèque Nationale de France, département Arsenal MS-646-1 (641A)). Op beide oevers van de Oude Schelde worden telkens drie vangpijpen getekend. Vermoedelijk werd dit schilderij (aquarel) door graaf de Marnix aangeboden aan zijn toenmalige overste, de markies d'Argenson, als inspiratie om dit vangststelsel ook toe te passen. Het schilderij toont de opbouw van de vangpijpen met onder meer gevlochten vangpijpen en kortschermen, maar zonder blinde schermen in de binnenbocht. Opvallend is dat er aan de buitenbocht van de eerste zuidelijke vangpijp een loopscherm is weergegeven (schriftelijke mededeling A. Verstraeten). De volledige transcriptie van de bijhorende beschrijving is opgenomen in bijlage 2.

In 1792 werd de eendenkooi onderhouden door een tuinman, die jaarlijks 450 gulden kreeg van de graaf voor het onderhoud van de tuinen, paden en boomgaarden in de buurt van de eendenkooi. De vangstinstallatie kostte toen 200 gulden aan reparaties en voedsel voor de tamme eenden. Men betaalde ook 200 gulden aan de kooiman die de wilde eenden moest vangen en verkopen. De kosten aan de eendenkooi konden dus gecompenseerd worden door de opbrengsten. De hoogste vangst per jaar tussen 1765 en 1780 bedroeg zo'n 2.760 stuks. In 1767 werd de hoogste opbrengst geboekt, voor een bedrag van 861 gulden en 17 stuivers.

Nadat de edellieden in de nasleep van de Franse revolutie waren uitgeweken, werd het kasteeldomein van Bornem als nationaal goed openbaar te koop gesteld in 1799. In de aankondiging van deze verkoop wordt melding gemaakt van niet minder dan twaalf "canardières". Het is onduidelijk of het hier om een vergissing gaat. In elk geval had graaf de Marnix in 1815 al een groot deel van het kasteeldomein van Bornem, met onder meer de eendenkooi, terug aangekocht. Zij werd toen verpacht voor een bedrag van 200 gulden (Kasteelarchief, serie 2, kanton 1).

Vanaf het begin van de 19de eeuw tot in 1962 werd het kasteeldomein beheerd door opeenvolgende generaties rentmeesters uit dezelfde familie. In 1877 wordt Emile Best een beschrijving van de eendenkooi gepubliceerd met tal van merkwaardige details en tekeningen (Best, 1877). Hieruit wordt opgemaakt dat de eendenkooi toen bestond uit vangpijpen overdekt met afgeronde boogvormige overspanningen, die langzaam afnemen, zodat de hoogte van ongeveer 4 m bij de ingang uitloopt tot ongeveer 50 cm bij het einde. De overspanning was in het begin van de vangpijp gemaakt met takken en verder met een strak gespannen net, gemaakt met sterke ingeteerde draad. Het vangfuijnet op het einde van de pijp was een verplaatsbaar net, aan twee hoepels gemonteerd en eindigend in een zak. De schermen (loopschermen) langsheen de Oude Schelde en deze langs de vangpijpen (blindschermen) waren opgebouwd uit stevig riet en hadden een hoogte van ongeveer 250 cm. Andere schermen (kortschermen) volgden een onderbroken lijn langsheen de buitenbocht van de vangpijp. Deze schermen waren verbonden door lage schermen (knieschermen) met een hoogte van slechts 125 cm. In de knieschermen, en plaatselijk ook in het loopscherm langsheen de Oude Schelde, is onderaan steeds een opening gemaakt die strikt voldoet om een kleine hond door te laten. De eendenkooi van Bornem werd in de beschrijving geprezen als "de meest complete van het continent en misschien van heel Europa", wat onder meer te danken was aan "de uitzonderlijk gelukkige ligging van de plaatse en de intelligente zorgen besteed aan de kweek en het behoud van de tamme eenden". Er wordt ook in aangehaald dat de kooiman turf brandde "zodat de eenden

hem niet kunnen ruiken" en dat *"twee kleine langharige rosse honden hem vergezellen"*. Bijkomend werd vermeld dat de kooiman zich bediende van een lokfluitje. De gevangen eenden werden in grote gevlochten manden gestapeld en met de trein naar de wildveiling in Brussel verzonden. De manden waren getekend met de initialen 'MX', de kenletters van graaf de Marnix de Sainte Aldegonde.

Op een presentatieplan voor de aanleg van het *"Parc du Château de Bornhem"* uit circa 1879 (Kasteelarchief, kaarten en plannen) zijn een drietal zuidelijke vangpijpen en zeker 2 noordelijke vangpijpen af te leiden. Het plan suggereert ook duidelijk een ornamentale beplanting in de nabije omgeving van de eendenkooi. Vermoedelijk werd in die periode een aanplant met onder meer taxus en plataan doorgevoerd. De padenaanleg blijkt niet evenwel uitgevoerd zoals op dit plan ontworpen. In 1903 zouden de installaties van de noordelijke vangpijpen verdwenen zijn, terwijl er in die periode aan de rechteroever een vierde zuidelijke vangpijp zou zijn bijgekomen. De eendenkooi was in elk geval vanaf het kasteel, over de rechteroever, bereikbaar via een kooipad en een oorspronkelijk houten draaibrugje over een perceelsgracht. Het draaibrugje werd later vervangen door een houten ophaalbrugje.

Van de eendenkooi in Bornem is ook bekend dat er uit wilgenhout gevlochten broedkorven in de Oude Schelde werden opgesteld, waarmee beveiligde nestplaatsen voor eenden werden aangeboden. Met deze voorzieningen werd meer aanbod aan jonge eenden gecreëerd, maar kon ook een vliegstal met lokeenden worden opgebouwd. De broedkorven werden op stokken geplaatst, die in driehoeksverband in het water waren opgesteld. Dieren waarvan men meende dat ze de rust verstoorden werden bestreden. Zo is voor de eendenkooi van Bornem bekend dat otters met speciale vangijzers met scherpe punten werden gevangen. In 1922 werd ook een jonge zeearend afgeschoten.

De aanleg van de vangpijpen met takken en twijgen of zogenaamde 'houten pijp' was blijkbaar een traditie in Bornem en is duidelijk afgebeeld, zowel op de gravure van Sanderus uit 1644, op de geschilderde figuratieve kaart uit 1780, op de pentekeningen uit 1877 en op een foto uit 1898. Dit type kan omschreven worden als het originele Oud-Vlaamse of Zuid-Nederlandse vangpijptype. Op basis van de getuigenis van voormalig kooiman Charles Walschap, opgetekend in 1995, blijkt dat de opbouw ervan erg arbeidsintensief was. Eén jaar op voorhand werden aan beide zijden van de bestaande vangpijp om de halve meter polsdikke wilgenpoten geplant. Deze groeiden verder uit en wortelden stevig in de grond. De nieuwe opbouw begon het volgende jaar met het verwijderen van de oude beugels en de oude overspanning. Dan werden latten van dennenhout horizontaal op de gegroeide wilgen bevestigd met een tussenruimte van ongeveer 75 cm. In het begin van de vangpijp werden vijf latten boven elkaar aangebracht en verder nog vier. Zo vormde zich een soort grove ladder. Met vingerdikke kabels of touwen en via een zig-zagsysteem werden de wilgen naar elkaar toe getrokken, tot een boog gemaakt was. Dan kon iemand op de latten stappen en de wilgen bovenaan die halfcirkelvormige boog aan elkaar vastmaken. Via de latten kon men van de buitenkant af op de overspanning stappen en de openingen of zogenaamde 'slieten' opvullen met wijmen of wissel van wilgenhout, die werden vastgemaakt op een afstand van ongeveer 2-3 cm van elkaar. In het begin van de vangpijp was de onderlinge afstand wat groter. De eerste 20 m, gezien vanaf de Oude Schelde, begon men pas op een hoogte van ongeveer 60 cm met dit wilgenvlechtwerk. Zo bleef de kooihond zichtbaar voor de eenden in de vangpijp.

Het is duidelijk dat het wijdere begindeel van de vangpijp dichter begroeid en dus donkerder was dan het meer lichtrijke einddeel, uitgevend op de vangfuik. Aan de opbouw van een houten vangpijp werkten 10 mensen gedurende 10 dagen. Van de wilgensoorten en -variëteiten die origineel als poot-, vlecht- en bindwilgen dienst deden om de eendenkooi met houten vangpijpen op te bouwen en te onderhouden komen naast schietwilg, grauwe wilg, boswilg, bittere wilg, ook de bastaard tussen schietwilg en kraakwilg, de bastaard tussen katwilg en amandelwilg en de klonen van katwilg (kloon

'Gele wiedauw') en Duitse dot (kloon 'Gewone kattedekletters') voor (Zwaenepoel, 2003 en mondelinge mededeling A. Zwaenepoel).

Uit een interview in 2011 met oud-rentmeester Paul Van Roie blijkt dat alle pijpen omstreeks 1936-1937 werden vernieuwd met ijzeren beugels uit betonijzer en harmonica-ijzergaasdraad. Hierbij werden de beugels gelast op stukken spoorstaaf die in de grond waren gedreven. Het is bekend dat er nog tot de jaren 1930 werd gevangen in de drie toen nog bewaarde noordelijke vangpijpen. In de vier zuidelijke vangpijpen werd nog gevangen tot 1972. Afhankelijk van de windrichting werd gebruik gemaakt van de noordelijke of de zuidelijke vangpijpen. Tot in de jaren 1930 waren er in elk geval nog zeer veel eenden op en rond de Oude Schelde. In de lokale volksmond is de uitspraak "*het wordt donker boven Weert*" bekend, verwijzend naar de grote aantallen, in zwermen opvliegende eenden in de nabijheid van de eendenkooi van Bornem (Riské, 2001).

Vanaf 1937 werd in de eendenkooi van Bornem voor het eerst ringwerk voor wetenschappelijke doeleinden verricht door de eigenaars, in wisselwerking met het Koninklijk Natuurhistorisch Museum van België. Kort na de Tweede Wereldoorlog werden de meeste schermen met rietmatten langs de zuidelijke vangpijpen vervangen door cementvezelplaten. Langs de oevers werden de aanzetten van de vangpijpen bestort met natuursteenbrokken of zogenaamde "*mallons-stenen*" (mondelinge mededeling H. Mouton), afgeleid van het Franse *moëllons*. In 1946 kreeg Graaf Adrien de Marnix de Sainte Aldegonde de toelating om het ornithologisch ringwerk te hervatten. Jaarlijks werd een lijst met een overzicht van geringde watervogels overgemaakt aan het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen. Jaarlijks werden 400 tot maximaal 700 eenden geringd (Verstraeten, 2003). In 1973 sloot Graaf John de Marnix de Sainte Aldegonde een huurovereenkomst af over de eendenkooi met de Belgische Staat. Het beheer werd lange tijd waargenomen door het Bestuur voor Waters en Bossen. Voortaan -het uitvoeren van de jacht met eendenkooien was pas definitief verboden- werd de eendenkooi enkel nog gebruikt voor wetenschappelijke doeleinden. Bij het ringwerk werd samengewerkt met de ornithologische vereniging 'De Wielewaal'. In deze periode waarin de eendenkooi als vogelringstation werd gebruikt, zijn enkele ijzeren verankeringen aangepast met beton- en kunststofblokken en is het meeste ijzergaasdraad vervangen door kunststofnetten van zwart nylon.

Na de regionalisering in 1980 werd de huurovereenkomst overgenomen door de Vlaamse administraties bevoegd voor leefmilieu, tegenwoordig waargenomen door het Agentschap voor Natuur en Bos. Uit deze periode dateert ook een houten observatiehut langs de Oude Schelde, tussen de meest oostelijke vangpijp en de eerstvolgende pijp. De cementvezelplaten bij de zuidelijke vangpijpen werden omstreeks 1995 weggenomen en deels vervangen door rietmatten, aangebonden aan knotbomen en geplastificeerde ijzergaasdraad. Zowel langs de rechter- als de linkeroever werd een loopscherm van rietmatten aangebracht, eveneens aangebonden aan knotbomen en geplastificeerde ijzergaasdraad. Mogelijk werd plaatselijk ook klimop aangeplant om de schermen te laten overgroeien. Het ringwerk werd echter niet meer consequent doorgezet en is in 1998, na het overlijden van ringer Jules Van Riet, stopgezet. Ook het middelhoutbeheer werd nadien niet meer actief uitgevoerd. Er gebeurden recent slechts enkele occasionele dunningen. Door windval raakten enkele van de resterende vangpijpen beschadigd. De huurovereenkomst werd onlangs door het Agentschap voor Natuur en Bos opgezegd.

1.3. Beschrijving met inbegrip van de erfgoedelementen en erfgoedkenmerken

De eendenkooi van Bornem bewaart zeven vangpijpen waarvan vier zuidelijke langs de rechteroever van de Oude Schelde op het grondgebied Bornem en drie noordelijke langs de linkeroever op het grondgebied Weert. Een eventuele achtste vangpijp aan de linkeroever kan vergraven zijn tot perceelsgracht. De vangpijpen liggen, tegenover een ovaalvormig eiland in de rivierloop, verspreid over een oeverlengte van 800 m aan de 100

m brede Oude Schelde. Het deel van de Oude Schelde dat als kooiplas fungeert is daarmee ongeveer acht hectare groot.

De positie van deze vangpijpen is nog gelijkaardig aan de voormalige houten vangpijpen. Van de noordelijke vangpijpen is de positie van de vangpijp bewaard alsook enkele knotbomen waaraan de vroegere schermen werden bevestigd. De meest oostelijk gelegen zuidelijke vangpijp heeft een kromming in oostelijke richting in tegenstelling tot de drie andere die afbuigen in westelijke richting. De noordelijke vangpijpen zijn gekromd in noordoostelijke tot zuidoostelijke richting.

De zuidelijke vangpijpen bewaren een inrichting met ijzeren beugels uit betonijzer, gelast op spoorstaven of gevat in beton- of kunststofblokken en overspannen door kunststofnetten van zwart nylon, gebaseerd op het Oud-Vlaamse vangpijptype. De maaswijdte van deze netten bedraagt 5 cm. Ongeveer om de 2 m volgen de steeds lager wordende beugels op elkaar. De beugel bij het begin van de vangpijp is ongeveer 5 m hoog en 5 m breed; de laatste beugel is ongeveer 60 cm hoog en breed. De vangpijpen hebben een gemiddelde lengte van ongeveer 50 m, maar verschillen lichtjes in lengte.

Langs de zuidelijke vangpijpen en langs de oeverzijde van de Oude Schelde komen ook nog fragmenten voor van loopschermen, kortschermen, knieschermen en blindschermen, telkens gesteund door knotbomen van wilg, olm of es. Deze schermen bestaan uit rietmatten. Op de positie van het vroegere loopscherm langs de Oude Schelde staat een maasdraadafsluiting, plaatselijk ook nog met rietmatten. In de oeverstroken van de zuidelijke vangpijpen, dicht bij de mondingen aan de Oude Schelde, komen natuursteenbestortingen voor. Van de drie noordelijke vangpijpen op grondgebied Weert zijn de ijzeren beugels en de verschillende soorten schermen verdwenen. Plaatselijk staan wel nog de knotbomen van wilg, olm en es overeind, zowel langs de mondingen van de vangpijp als langs de oeverzijde van de Oude Schelde. Op de positie van het vroegere loopscherm langs de Oude Schelde staat een maasdraadafsluiting. In de oeverstroken van de noordelijke vangpijpen, dicht bij de mondingen aan de Oude Schelde, komen natuursteenbestortingen voor.

Het kooibos op het grondgebied Bornem bestaat uit een ijl alluviaal bos van wilg, els, es, zomereik, esdoorn en hazelaar, deels ingeplant met cultuurpopulier. Ook fragmenten van een meer ornamentele beplanting komen voor, met twee opgaande platanen (stamomtrekken tot 3 m 30 op anderhalve meter hoogte), meerdere taxussen (stamomtrekken tot 1 m 85 op anderhalve meter hoogte) en ook levensbomen. Een deel van deze beplanting lijkt ook functioneel als schermbeplanting. In het kooibos loopt een onverhard kooipad dat via een houten ophaalbrugje, een vervangen exemplaar van een vroeger houten draaibrugje, in verbinding staat met de kasteelomgeving. Langs de rechteroever van de Oude Schelde bevindt zich ook een kleine houten observatiehut. Het kooibos op het grondgebied Weert bestaat uit een alluviaal bos van wilg, els, es, zomereik, olm, esdoorn en hazelaar, deels ingeplant met cultuurpopulier. Op het eiland in de Oude Schelde komt een beplanting voor van onder meer wilg, els, es, zomereik, olm, zomereik en grauwe abeel. Het spectrum aan soorten en -variëteiten uit het genus *Salix* (wilg), met minstens 8 taxa, bestaat deels uit autochtone genenbronnen, evenals uit specifieke en karakteristieke cultuurvariëteiten.

Het houten ophaalbrugje en de houten observatiehut hebben geen erfgoedwaarde, maar verwijzen beide wel naar het vroegere gebruik van de eendenkooi.

1.4. Fysieke toestand van het onroerend goed

De fysieke toestand van het onroerend goed waarvoor dit beschermingsdossier wordt opgemaakt is vastgesteld tijdens plaatsbezoeken op 19 januari 2017 en 16 februari 2017. De fysieke toestand is op dat moment fotografisch gedocumenteerd. Deze registratie is als bijlage bij het ministerieel besluit gevoegd en geeft een beeld van de toestand van het onroerend goed op het moment van de bescherming.

De eendenkooi is sinds 1998 niet meer actief gebruikt als vangstinstallatie. De afneembare vangfuijknetten van de zuidelijke vangpijpen zijn verdwenen. Door omgevallen (knot)bomen en afgebroken takken zijn meerdere ijzeren beugels van de zuidelijke vangpijpen verplooid. Vooral de grotere aanzetten en de centrale delen zijn daar beschadigd. De uitlopers van de vier zuidelijke vangpijpen zijn weinig beschadigd. De fragmenten van loopschermen, kortschermen, knieschermen en blindschermen, telkens gesteund door knotbomen van wilg of es, bestaan uit grotendeels vergane rietmatten. Ook de rietmatten van het vroegere loopscherm langs de Oude Schelde is grotendeels vergaan. De ijzeren beugels van de drie noordelijke vangpijpen, met uitzondering van het vroegere loopscherm langs de Oude Schelde zijn verdwenen. De rietmatten van dit scherm is deels vergaan en ontbreekt op meerdere plaatsen. De noordelijke vangpijpen zijn enigszins aangeslibd. Sporadisch komt er jonge boomopslag in deze pijpen voor. De monding van de meest westelijke vangpijp aan de linkeroever is afgesloten door een gronddam.

Hoewel het middelhoutbeheer in het kooibos niet actief meer wordt uitgevoerd, is er nog steeds een gevarieerde struikenetage met onder meer een uitgebreid gamma aan wilgenvariëteiten die voorheen dienst deden als poot-, vlecht- en bindwilgen.

2. EVALUEREND GEDEELTE

2.1. Thematisch-typologische situering

Op basis van de criterianota rond eendenkooien in Vlaanderen zijn 29 locaties met zekerheid bekend. In de provincie Antwerpen liggen of lagen deze kooien in Bornem-Weert, Brecht, Retie, Hingene (3), Puurs, Ekeren (3) en Zandvliet. In Oost-Vlaanderen liggen of lagen ze in Aalter, Bazel, Uitbergen, Berlare, Evergem, Eksaarde, Sinaai, Moerbeke (3) en Wachtebeke. In West-Vlaanderen is of was dit in Adinkerke, Merkem, Woumen, Meetkerke, Loppem en Assebroek. In Limburg ligt of lag ze in Rekem.

Slechts één eendenkooi met bewaarde kenmerken is als dusdanig beschermd. Deze locatie is onderdeel van het beschermd cultuurhistorisch landschap 'Plassen van Overmere-Donk: fase 1' beschermd bij Koninklijk Besluit van 6 juli 1956 <https://inventaris.onroerendergoed.be/aanduidingsobjecten/8347>. Rond de eendenkooien van Bornem en Meetkerke zijn eerdere beschermingsinitiatieven als cultuurhistorisch landschap verbroken. De eendenkooi van Bornem was tussen 7 april 1995 en 31 mei 2007 onderdeel van het beschermde cultuurhistorisch landschap 'Landschap van de Oude Schelde: deel Eendenkooi en 't Graafschap' in Bornem en Weert, vernietigd door de Raad van State ingevolge arrest van 31 mei 2007 <https://inventaris.onroerendergoed.be/aanduidingsobjecten/5515>.

De eendenkooi van Bornem is binnen de lijst met bekende locaties aangestipt als een zeldzaam en zelfs uniek type van buitenkooi en werd omwille daarvan voorgesteld voor bescherming. Op basis van de criterianota en na evaluatie werden verder nog de eendenkooien van Merkem (Houthulst) en Meetkerke (Zuienkerke) voorgedragen voor bescherming.

2.2. Evaluatie van de erfgoedwaarden

Historische waarde

De eendenkooi van Bornem heeft een historische waarde als getuige van een bijzondere jachttechniek op waterwild (zogenaamd vangbedrijf) zoals die vanaf de middeleeuwen werd toegepast. In de eendenkooi van Bornem zijn gespreid over 700 jaar vermeldingen van jaarlijkse aantallen gevangen eenden bekend. Er zijn sterke aanwijzingen dat het ontstaan van eendenkooien in Vlaanderen en zelfs hier

in Bornem moet gesitueerd worden. De oudste vermelding van de vast renderende eendenkooi van Bornem dateert van 1318, waardoor deze als het oudst bekende voorbeeld in Europa beschouwd. Het is aannemelijk dat de eendenkooi van Bornem model stond voor een ruimere verspreiding in de ons omringende landen. De eendenkooi is onafgebroken verbonden aan het kasteel van Bornem, waarvan de geschiedenis minstens teruggaat tot 1292. De heren van Bornem konden zich hiervoor beroepen op het feodale jachtrecht. Vermoedelijk is de eendenkooi van Bornem, na de godsdiensttroebelen op het einde van de 16de eeuw, door baron Pedro I de Coloma heropgebouwd en geperfectioneerd. Doorheen de lange geschiedenis van de eendenkooi werd het aantal vangpijpen op de zuidelijke en noordelijke oever van de Oude Schelde aangepast en uitgebreid. Het eiland in de rivierarm wordt voor het eerst duidelijk weergegeven op de gravure van Sanderus uit 1644.

Tot voor 1764 werd de eendenkooi verpacht onder meer op basis van duidelijke onderhoudslasten. Nadien en tot 1971 werd de vangstinstallatie niet meer verhuurd maar door de adellijke eigenaars, via hun rentmeesters, zelf geëxploiteerd. Hiervoor werd een vaste kooiman in dienst genomen. De initiële functie voorzag in afzet van wild (eendenbout, eendenborst, mogelijk ook pastei), deels voor eigen consumptie maar ook voor afzet, onder meer op de wildveiling van Brussel. Vanaf 1973 werd de eendenkooi opnieuw verhuurd, ditmaal als vogelringstation aan de Belgische Staat, later de Vlaamse overheid, onder meer in functie van wetenschappelijk onderzoek naar trekkende watervogels.

De ornamentele beplanting rond de zuidelijke vangpijpen, met onder meer taxus en plataan, gaat meer dan waarschijnlijk terug op een gedeeltelijk doorgevoerde laat 19de-eeuwse parkaanleg naar ontwerp van de bekende Duitse landschapsarchitect Eduard Keilig (1827-1895).

Technische waarde

De eendenkooi van Bornem heeft een uitgesproken technische waarde omwille van de specifieke inplanting aan de Oude Schelde, waarbij een deel van de afgesloten rivierarm met eiland fungeert als kooiplas. De eendenkooi is derhalve uitgerust als een uitzonderlijk type met zogenaamde 'buitenpijpen', waarbij de vangpijpen rechtstreeks op de rivierarm aansluiten. De inrichting en uitrusting van de vier zuidelijke vangpijpen weerspiegelt nog de originele aanleg met gekromd vangfuijknets. Dit vangpijptype, ten onrechte vaak als het oud-Hollandse type voorgesteld, vormt een Vlaams prototype en stond garant voor een ruimere verspreiding in de ons omringende landen. Alle toebehoren waarmee een eendenkooi als bijzondere vangstinstallatie werd ingericht, waaronder vangpijpen, schermen en beugels, vormen één geheel en zijn hier nog afleesbaar bij de vier zuidelijke vangpijpen. Om de oeverzones van de vangpijpen te versterken werden kort na de Tweede Wereldoorlog steenbestortingen aangebracht. Ook het kooipad naar de eendenkooi, bereikbaar vanuit de kasteelomgeving via een kooibrugje, is als secundaire uitrusting bewaard.

De inplanting van de eendenkooi werd bepaald door de brede afgesloten rivierarm van de Oude Schelde, waarop sinds het midden van de 13de eeuw geen drukke scheepvaartbeweging meer mogelijk was. Dit grote waterrijke gebied was daardoor een aantrekkelijk pleistergebied voor watervogels, noodzakelijk voor een succesvolle eendenvangst. Het alluviale bos aan beide zijden van de Oude Schelde is nog steeds herkenbaar als kooibos, met daarin fragmenten van hakhout met overstaanders, respectievelijk in de struiklaag en opperhoutlaag. In het kooibos komt nog steeds een spectrum aan wilgensoorten en -variëteiten voor, waaronder schietwilg, grauwe wilg, boswilg, bittere wilg, bastaard tussen schietwilg en kraakwilg, bastaard tussen katwilg en amandelwilg en klonen van katwilg (kloon

'Gele wiedauw') en Duitse dot (kloon 'Gewone kattedekletters'), die origineel als poot-, vlecht- en bindwilgen dienst deden om de eendenkooi met houten vangpijpen op te bouwen en te onderhouden.

Het uitzicht van de vangpijpen van het Oud-Vlaamse vangpijptype is uitzonderlijk sterk gedocumenteerd uit een gepubliceerde literaire bijdrage van Emile Best over de eendenkooi van Bornem uit 1877 en uit een fotografische opnamen uit circa 1887 en 1898.

Volkskundige waarde

Bij de aanleg van de eendenkooi speelde grondbezit en vermogen een belangrijke rol. De eendenkooi van Bornem, zelfs al werd deze voor 1764 verpacht, benadrukte de status van de achtereenvolgende Heren van Bornem, waaronder de baronnen en graven Coloma, de graven de Corswaerem-Looz, de graven de Marbais en de graven de Marnix. De eendenkooi zorgde ervoor dat men op het kasteel van smaakvol vlees was verzekerd. De exploitatie van de eendenkooi was onderdeel van het omvattende beheer van het adellijke domein en behoorde toe aan opeenvolgende generaties van rentmeesters. Binnen de familie Van Roie bijvoorbeeld werd het rentmeesterschap overgedragen van het begin van de 19de eeuw tot 1962.

Zeker sinds 1792, maar vermoedelijk reeds vanaf 1764 hadden de kasteelheren een vaste kooiman in dienst. Het uitzonderlijke landelijke beroep van kooiman werd in stilte en eenzaamheid en vaak 's nachts op en rond de eendenkooi uitgeoefend. De laatste kooiman van de eendenkooi van Bornem was Charles Walschap. Het solitaire beroep of bijberoep werd stevast als geheimzinnig omschreven waardoor het een memorabele volkskundige achtergrond kende. Uit bronnenstudie is bekend dat het gebruik van een kooihond, van brandende turf en van een fluitje om eenden te lokken in de eendenkooi van Bornem werd toegepast. Uit een gepubliceerde literaire bijdrage van Emile Best over de eendenkooi van Bornem uit 1877 bleef een gedetailleerde omschrijving van het beroep en de werkzaamheden van de kooiman bewaard. Uit lokale volkskundige overlevering uit het tweede kwart van de 20ste eeuw is de uitspraak "*het wordt donker boven Weert*" bekend, verwijzend naar de grote aantallen, in zwermen opvliegende eenden in de nabijheid van de eendenkooi aan de Oude Schelde.

Ruimtelijk-structurende waarde

De eendenkooi van Bornem bezit een uitzonderlijke aanleg als buitenkooi waarbij de vangpijpen aansluiten op de Oude Schelde-arm. De rivierloop fungeert als kooiplas, waarbij de positie van de vangpijpen ruimtelijk gemarkeerd wordt door het centrale eiland, begroeid met opgaande bomen. De alluviale bosstroken aan beide zijden van de Oude Schelde, die op deze niet-ingedijkte gronden of zogenaamde 'buitenlanden' een gebruik kenden als kooibos, begeleiden daarmee de vroegere rivierloop.

Het resterende, onverharde kooipad op de rechteroever, begeleid door overgebleven rietschermen en gemarkeerd door een beweegbaar loopbrugje, zorgt voor een geaccentueerde fysieke verbinding tussen het Kasteel van Bornem en de eendenkooi.

Wetenschappelijke waarde

De eendenkooi van Bornem is als buitenkooi en na verlies van de oorspronkelijke jachtfunctie, onderdeel van de oude rivierloop van de Schelde en als dusdanig een bijzonder biotoop voor broedende en pleisterende watervogels. Het eiland in de Oude Schelde groeide tijdelijk uit tot broedkolonie van blauwe reigers en aalscholvers. De begroeiing van het kooibos, bestaande uit twee alluviale stroken middelhoutbos aan beide oevers van de Oude Schelde biedt een afwisselend biotoop voor zeldzame

houtachtige en kruidachtige planten. Het spectrum aan soorten en -variëteiten uit het genus *Salix* (wilg) bestaat deels uit autochtone genenbronnen, evenals uit specifieke en karakteristieke cultuurvariëteiten.

Het gebruik van de eendenkooi van Bornem als vogelringstation, effectief vanaf 1937 tot 1998, geeft uitdrukking aan een aanvullende wetenschappelijke waarde. Het inschakelen van deze functie, als geschikte herbestemming, betekende een ultieme redding van de vangstinstallatie van de eendenkooi van Bornem. In deze eendenkooi werden aanzienlijke aantallen watervogels gelokt, geringd, vrijgelaten en eventueel terug gevangen, met het oog op ornithologisch onderzoek naar aspecten van onder meer verspreiding, levensduur en migratie van soorten. Dit onderzoek gebeurde hier aanvankelijk vanuit een onderling samenwerkingsverband tussen de private eigenaar en het Koninklijk Natuurhistorisch Museum van België, later het Koninklijk Belgisch Instituut voor Natuurwetenschappen als overheidsinstelling en de ornithologische vereniging 'De Wielewaal'.

2.3. Motivering van het type bescherming

De eendenkooi met eiland in de Oude Schelde wordt vanuit een coherente aanpak in het thematisch beschermingspakket rond eendenkooien in Vlaanderen beschermd als monument. Kooiplassen en vangpijpen worden als kunstmatige, door de mens aangelegde infrastructuur met een zeer specifieke technische waarde geïnterpreteerd, waardoor dit type bescherming het meest geëigend is. Het Onroerendergoeddecreet definieert een monument als volgt: "een onroerend goed, werk van de mens of van de natuur of van beide samen, met inbegrip van de cultuurgoederen die er integrerend deel van uitmaken, inzonderheid de bijhorende uitrusting en de decoratieve elementen van algemene belang wegens de erfgoedwaarde(n)."

2.4. Motivering van de afbakening van de bescherming

De afbakening van het beschermd onroerend goed is opgenomen op het plan dat als bijlage bij het ministerieel besluit is gevoegd. Alle kadastrale percelen gevat door de bescherming zijn opgenomen in artikel 1 van het ministerieel besluit.

De afbakening omvat het deel van de Oude Schelde met eiland dat als kooiplas fungeert, alsook de bospercelen aan beide oevers die oorspronkelijk als kooibos dienst deden en waarin de bewaarde vangpijpen met ijzeren beugels, netten en fragmenten van rietschermen en de relicten van vervaagde vangpijpen zijn gesitueerd. Het vervangen kooibrugje en het onverharde kooipad worden mee opgenomen in de bescherming. De oostelijke begrenzing van de bescherming aan de rechteroever van de Oude Schelde sluit daarmee naadloos aan op het reeds beschermde dorpsgezicht 'Kasteeldomein Marnix van Sint-Aldegonde' (KB 13/03/1979). Deze afbakening sluit ook de houten observatiehut zonder erfgoedwaarde en het kooibrugje in.

2.5. Juridische toestand

2.5.1. Onroerend Erfgoed:

Op het omgevingsplan in bijlage bij dit dossier zijn de beschermingen opgenomen die in de buurt liggen van het onroerend goed waar dit dossier over gaat.

De ruime omgeving van de eendenkooi is opgenomen in de inventaris van het landschappelijk erfgoed als landschapsatlasrelict, vastgesteld op 20 november 2007

- Landschap van de Oude Schelde tussen Bornem en Weert (ID: [10262](#))

De vroegere bescherming 'Landschap van de Oude Schelde: deel Eendenkooi en 't Graafschap' als cultuurhistorisch landschap was geldig van 7 april 1995 tot 31 mei 2007 en werd vernietigd ingevolge het arrest nr. 171.653 van de Raad van State van 31 mei 2007.

Binnen de voorgestelde afbakening zijn volgende erfgoedlocaties opgenomen in de inventaris van het landschappelijk erfgoed als landschapsatlaselement zonder te zijn vastgesteld:

- Eendenkooi aan de Oude Schelde te Bornem en Weert (ID: [302083](#))

Nabij de hier voorgestelde afbakening is een deel van het kasteeldomein de Marnix de Sainte Aldegonde (ID: [5532](#)) beschermd als dorpsgezicht (KB 13/03/1979), waarbij het kasteel (ID: [5533](#)) gelijktijdig werd beschermd als monument. Aanvullend werden ook nog het poortgebouw met brug (ID: [5535](#)), enkele bijgebouwen (ID: [5536](#)) en de toegangsbrug tot het kasteel (ID: [5537](#)) beschermd als monument (MB 13/02/1998).

2.5.2. Ruimtelijke Ordening:

Volgens het Gewestplan Mechelen (KB 05/08/1976) is de eendenkooi gelegen in bosgebied met overdruk van landschappelijk waardevol gebied. Een klein westelijk deel is gesitueerd in groengebied met vissershutten, eveneens met overdruk van landschappelijk waardevol gebied.

Er zijn verder geen plannen van aanleg of gemeentelijke ruimtelijke uitvoeringsplannen van kracht. Voor het kasteeldomein de Marnix de Sainte Aldegonde is wel een Gemeentelijk Ruimtelijk Uitvoeringsplan 'Oude Schelde' in opmaak. Dit RUP wordt opgemaakt in het kader van de uitbouw van een bezoekerscentrum.

2.5.3. Natuur en Bos:

De oude rivierarm van de Schelde en het noordelijke deel van de eendenkooi op het grondgebied Weert zijn gelegen in het VEN-gebied 'Vallei van de Boven Zeeschelde van de Dender- tot de Rupelmonding' (ID: 266, gebied nr. 321). De eendenkooi is niet gesitueerd binnen een afbakening als Habitatrichtlijngebied, maar behoort wel tot het Vogelrichtlijngebied 'Durme en middenloop van de Schelde' (ID: BE2301235). De percelen behoren niet tot een Vlaams natuurreservaat of een erkend natuurreservaat. De eendenkooi werd sinds 1973 integraal gehuurd van de eigenaar door de Belgische Staat, later -sinds de regionalisering- door de Vlaamse overheid (tegenwoordig Agentschap voor Natuur en Bos). De huurovereenkomst werd heel recent (maart 2017) door de Vlaamse overheid opgezegd.

Op de Biologische waarderingskaart (versie 2) wordt de eendenkooi afzonderlijk gekarteerd (ka), het eiland in de Oude Schelde wordt aangeduid als vochtig wilgenstruweel op voedselrijke bodem (sf), omgeven door van oorsprong 'natuurlijk' eutroof water (aev) en nitrofiel alluviaal elzenbos (vn) ingeplant met populier, es en/of esdoorn.

2.5.4. Landbouw en Visserij:

Er is geen betrokken agrarisch gebied ter hoogte van de eendenkooi. Het visserijrecht is exclusief in handen van de eigenaar.

2.5.5. Water:

De Oude Schelde is geen openbare waterloop.

2.5.6. Landinrichting/ andere projecten:

De omgeving van de Oude Schelde is gelegen binnen de gebiedswerking van het Sigma-project Cluster Bornem (<https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/welkom-bij-het-sigmaproject-cluster-bornem>) waarin beveiligende maatregelen tegen overstromingen worden geprogrammeerd en uitgevoerd. Er zijn evenwel geen directe plannen opgenomen in de omgeving van de eendenkooi.

Vanuit Toerisme Vlaanderen wordt actief ingezet op het hefboomproject 'Van Steen tot Steen langs de Schelde' (<http://www.rlsd.be/sterk-merk/nieuws/kastelen-als-onthaalpoorten-scheldevallei>). Eind 2016 werd een ruime projectsubsidie voor kernattracties vanuit de Vlaamse overheid goedgekeurd. Het kasteel van Bornem neemt daarin een belangrijke positie. Binnen het domein wordt een nieuw bezoekerscentrum voorzien. Het initiatief werd ingediend door de partners van het strategische project 'Schelde Sterk Merk', dat is ondergebracht bij het Regionaal Landschap Schelde-Durme.

3. BEHEERSVISIE

3.1. Beheersdoelstellingen voor het beschermd onroerend goed

In het beschermingsbesluit zijn beheersdoelstellingen opgenomen. Je vindt die terug onder artikel 3 van het besluit. De beheersdoelstellingen moeten de zakelijkrechthouders (eigenaars, erfpachthouders, opstalhouders en leasinggevers) en gebruikers op weg helpen om de erfgoedwaarden maximaal in stand te houden of te verbeteren. Ze hebben de optimale verwezenlijking van de erfgoedwaarden voor ogen.

Ze geven richting aan of vormen een kader voor toekomstig beheer van het beschermd onroerend goed. Zakelijkrechthouders en gebruikers dienen rekening te houden met deze beheersdoelstellingen als ze werken wensen uit te voeren aan het beschermd goed. Ook de overheid houdt met deze doelstellingen rekening als ze over deze werken advies moet geven of als ze toelating moet geven voor die werken.

De beheersdoelstellingen spelen in op de erfgoedwaarden, erfgoedelementen en erfgoedkenmerken opgenomen in artikel 2 van het beschermingsbesluit.

Deze bepalingen zijn op maat van de bescherming. Hieronder lichten we een aantal van deze beheersdoelstellingen toe zodat duidelijk is wat er mee wordt bedoeld.

- Zuidelijke vangpijpen

Gezien het uitzonderlijke technische en didactische belang van de eendenkooi en de intenties tot educatieve ontsluiting in het kasteeldomein van Bornem vanuit het nieuw op te richten bezoekerscentrum, wordt het behoud en het functioneel herstel van de vier zuidelijke vangpijpen op de rechteroever van de Oude Schelde vooropgesteld.

Voor één van deze vangpijpen wordt facultatief geopteerd voor herstel of reconstructie volgens het oorspronkelijke Oud-Vlaamse houten type met wilgenpoten en wilgenvlechtwerk en bijhorende rietschermen gesteund door knotbomen. Van de overige zuidelijke vangpijpen wordt het behoud en het herstel van de overspannen ijzeren beugels vooropgesteld, samen met het herstel van de bijhorende rietschermen. Ook het loopscherm langsheen de rechteroever van de Oude Schelde dient geherwaardeerd te worden. De vangpijpen dienen periodiek en op kleinschalige wijze ontmodderd te worden. De aanwezige steenbestortingen langs de oevers dienen behouden te blijven. Indien nodig kan deze bestorting her stapeld worden.

Er wordt bij voorkeur geopteerd voor occasionele ontsluiting van de twee meest westelijke van deze vangpijpen, gezien de geschikte mogelijkheden daartoe vanaf de Oude

Scheldedijk in het verlengde van de Kasteelstraat. Een functioneel nevengebruik van de zuidelijke vangpijpen als ringstation voor watervogels wordt aangemoedigd.

In het kooibos op de rechteroever van de Oude Schelde dient een middelhoutbeheer ingesteld te worden met periodieke hakbeurten van de struiklaag en een gerichte verzorging van een gevarieerde opperhoutlaag. In de struiklaag wordt gestreefd naar het in stand houden van een gevarieerd aanbod aan poot-, vlecht- en bindwilgen in functie van het uitrusten en herstellen van de eendenkooi. Desgevallend dient de struiklaag ingeboet te worden met daartoe geschikte wilgenvariëteiten. De meer ornamentele beplanting van taxus en plataan wordt eveneens behouden. De nog aanwezige knotbomen dienen periodiek geknot te worden.

Het kooipad dient in onverharde toestand behouden te blijven. Het vervangen houten ophaalbrugje dient eveneens behouden te blijven. Indien historische informatie bekend wordt over het oorspronkelijke houten draaibrugje, kan een reconstructie van dergelijk kooibrugtype overwogen worden.

In de bestaande accommodatie van de eendenkooi kan de functie als vangstinstallatie voor wetenschappelijk onderzoek (vogeltrekroutes, ziekteverspreiding,...) steeds worden opgenomen.

- Noordelijke vangpijpen

De relicten van de drie of mogelijk vier noordelijke vangpijpen dienen periodiek en op kleinschalige wijze ontmodderd te worden. Spontane boom- en struikopslag in de vangpijpen wordt actief tegengaan. Facultatief kan ook het loopscherm langs de linkeroever van de Oude Schelde geherwaardeerd worden. De aanwezige steenbestortingen langs de oevers dienen behouden te blijven. Indien nodig kan deze bestorting herstapeld worden. De gronddam van de meest westelijke vangpijp kan facultatief verwijderd worden om terug een open verbinding te bekomen met de Oude Schelde.

In het kooibos op de linkeroever van de Oude Schelde dient een middelhoutbeheer ingesteld te worden met periodieke hakbeurten van de struiklaag en een gerichte verzorging van een gevarieerde opperhoutlaag. De nog aanwezige knotbomen dienen periodiek geknot te worden. Overbodige draadafsluitingen dienen verwijderd te worden.

3.2. Bijzondere voorschriften voor het beschermd onroerend goed

Voor elk beschermd onroerend goed geldt het actief en passief behoudsbeginsel. Dit betekent dat de zakelijkrechthouders en gebruikers het beschermd goed in goede staat moeten houden door de nodige instandhoudings-, beveiligings-, beheers-, herstellings- en onderhoudswerken uit te voeren en dat het verboden is om een beschermd onroerend goed te ontsieren, te beschadigen, te vernielen of de erfgoedwaarden er van aan te tasten. Het betekent ook dat een zakelijkrechthouder en gebruiker verplicht is het beschermd onroerend goed als een goed huisvader te beheren en het dus niet te verwaarlozen. Alle voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van het beschermd onroerend goed die van toepassing zijn op het beschermd goed zijn opgenomen in artikel 4 van het beschermingsbesluit.

In het Onroerenderfgoeddecreet en Onroerenderfgoedbesluit zijn een aantal algemene voorschriften voor de instandhouding en het onderhoud van beschermd onroerend erfgoed opgenomen. Dat zijn deze:

- het goed als een goede huisvader beheren en de nodige voorzorgsmaatregelen nemen tegen schade ten gevolge van brand, blikseminslag, diefstal, vandalisme, wind of water;

- de toestand van het goed regelmatig controleren;
- regulier onderhoud uitoefenen;
- onmiddellijk passende consolidatie- en beveiligingsmaatregelen nemen in geval van nood.

Om de erfgoedwaarden van het onroerend goed dat met dit besluit wordt beschermd in stand te houden legt het besluit een aantal bijkomende bijzondere voorschriften op. Deze zijn opgenomen in artikel 4 van het besluit.

Deze bepalingen zijn op maat van de bescherming. Hieronder lichten we een aantal van deze bijzondere voorschriften toe zodat duidelijk is wat er mee wordt bedoeld of waarom deze worden opgelegd.

Het is aangewezen om regelmatig boom- en struikopslag en klimplanten in de nabijheid van de vangpijpen en de rietschermen af te zetten of te verwijderen. Het omwaaien, wortelen of hechten van deze vegetatie kan immers leiden tot beschadiging van deze constructies. Bij sterke sneeuwval dienen sneeuwmassa's boven op de vangpijpen tijdig geruimd te worden om inklappen van de constructies tegen te gaan.

Ook de verlanding en/of verbossing van de vangpijpen moet tegengegaan worden door verteerde bladeren en modder regelmatig te ruimen en boomopslag op de oevers terug te dringen. Te sterke beschaduwning en overmatige bladval leidt immers tot een slechte waterkwaliteit en een verlies aan wateroppervlak.

Het is aangewezen om periodiek boom- en struikopslag op het eiland af te zetten of te verwijderen. Het omwaaien en wortelen van deze vegetatie kan immers leiden tot beschadiging van de oeverstructuur die wenselijk in onbeschoeide toestand behouden kan blijven.

Omdat een gedeeltelijk functioneel herstel van de eendenkooi beoogd wordt, zijn rustverstorende activiteiten onder de vorm van gemotoriseerde sporten ongewenst.

3.3. Toelatingsplichtige handelingen voor het beschermd onroerend goed

Voor sommige werken aan het beschermd onroerend goed moet een toelating worden gevraagd. Sommige werken kunnen namelijk een negatief effect hebben op de erfgoedwaarden. Voor alle werken die stedenbouwkundig vergunningsplichtig zijn, of waarvoor een verkavelingsvergunning, milieuvergunning of natuurvergunning nodig is vraagt de vergunningverlener (de gemeente of de Vlaamse overheid) advies aan het agentschap Onroerend Erfgoed van de Vlaamse overheid.

Voor een aantal werken die niet vergunningsplichtig zijn, moeten de zakelijkrechthouders en gebruikers, voorafgaand aan de uitvoering van de werken, toelating vragen aan het agentschap Onroerend Erfgoed of aan de erkende Onroenderfgoedgemeente. Een overzicht van alle erkende onroenderfgoedgemeenten is te vinden op www.onroenderfgoed.be.

De werken waarvoor u toelating moet vragen zijn opgesomd in artikel 5 van het beschermingsbesluit.

In het Onroenderfgoeddecreet en Onroenderfgoedbesluit zijn voor een aantal specifieke beschermde types toelatingsplichten ingeschreven. Voor het onroerend goed dat in dit beschermingsdossier wordt vermeld zijn volgende toelatingsplichten van toepassing die opgenomen zijn in het Onroenderfgoedbesluit. De toelatingsplichten zijn op maat van de bescherming.

4. BRONNEN

Publicaties:

BEST E., 1877: Bornhem, sa châtellenie, son château, ses seigneurs; notice historique, in *Annales du Cercle archéologique du Pays de Waes, Sint-Niklaas*, 80, 101 (12 platen)

HOOGHE F., REYNIERS J., THIERS L., VANDENBUSSCHE D. en VERBRUGGEN C., 2011: Bornem, De Oude Schelde, een rivierlandschap gevangen in de tijd, reeks landschappen in de provincie Antwerpen, Provincie Antwerpen, 11

HOOGHE F., VERSTRAETEN W. en ROCHTUS L., 2007: Het Kasteel van Bornem, duizend jaar Europese geschiedenis deel 1, van het ontstaan tot de komst van Pedro I Coloma, jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, 42, 496

HOOGHE F., VERSTRAETEN W. en ROCHTUS L., 2012: Het Kasteel van Bornem, duizend jaar Europese geschiedenis deel 2, van Pedro I Coloma tot de Graven de Marnix de Sainte Aldegonde, jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, 47, 622

ONROEREND ERFGOED, 2010: Bornem, eendenkooi aan de Oude Schelde, ontwerp beschermingsdossier thematisch-typologische en thematisch-geografische bescherming van het belangrijkste levend houtig erfgoed in Vlaanderen, Antwerpen, fase A.1, nummer 18, 11

ONROEREND ERFGOED, 2017: criterianota Eendenkooien in Vlaanderen, Vlaamse overheid, Onroerend Erfgoed, 18

RISKE J., 2001: Jefkes Oude Scheldeverankering, dichtbundel, Gemeentebesturen Temse en Bornem

VERSTRAETEN W., 2003: De eendenkooi van het Domein van Bornem, Vogels in Klein-Brabant, voorkomen en verspreiding, 86-88

VERTRAETEN A., KARELSE D. en ZWAENEPOEL A., 2008: Eendenkooien in Vlaanderen: verborgen, meestal verdwenen en bijna vergeten, in *M&L* 27-5, 33-69

VERSTRAETEN A., KARELSE D. en ZWAENEPOEL A., 2011: Eendenkooien in Vlaanderen en Nederland en 7 andere Europese landen, Durme vzw en Eendenkooi Stichting, Libertas, Bunnink, 235

WINCKELMANS J., 2005: Gevlochten verleden, mandenmakerij en wijmenteelt langs de Schelde, Jaarboek van de Vereniging voor Heemkunde in Klein-Brabant, 40

ZWAENEPOEL A., 2003: Oorspronkelijke inheemse bomen en struiken in de houtvesterijen Antwerpen en Turnhout, deelrapport overzicht van het genus *Salix* in de provincie Antwerpen: autochtone taxa en cultuurvariëteiten, studie in opdracht van de Vlaamse overheid, Westvlaamse Intercommunale, 424

Archieven:

Bornem, Kasteelarchief

Bornem, archief Jos Winckelmans

Brussel, Algemeen Rijksarchief, fonds d'Ursel

Parijs, Bibliothèque Nationale de France, département Arsenal

Mondelinge mededelingen:

Graaf John de Marnix de Sainte Aldegonde, eigenaar
Hilaire Mouton, pachter, opzichter
André Verstraeten, auteur
Arnout Zwaenepoel, bioloog

5. BIJLAGEN BIJ HET INHOUDELIJK DOSSIER

5.1. Omgevingsplan bij de bescherming

Afzonderlijk document

5.2. Fotobijlage

De fotoregistratie van de fysieke toestand, gevoegd als bijlage bij het Ministerieel Besluit bevat alle relevante foto's bij deze bescherming.

5.3. Documentatie

Afzonderlijk document

5.4. Criterianota

Afzonderlijk document